

Dolf van Niekerk

Dolf van Niekerk (geb. 1929) is 'n veelbekroonde skrywer van onder meer *Gannavlei* (1958), *Skepsels* (1962), *Die son struikel* (1960) en jeugverhale soos *Die haasvanger* (1985).

Kragvelde binne die wêreld van F. M. Dostojewski

Deur watter stiltes moes hy gaan
van daadlose vernedering,
tot hierdie vreemde diep bestaan:
dat só sy deemoed hom omring
– 'n wit kelk van geborgenheid
waarin hy lê, van alle drang
en trots vervreemd en wil tot stryd –,
dat só in hom die stroom en dwang
van mens-wees tot die yswit stand
van roerlose waatre kon verloop.
Geen smaadwoord beef tot deur die wand
waaragter hy skuil teen die Hoop
en al haar laatre bitterheid;
want alles het gegroei in hom
tot dié geduld-in-lydsaamheid
waaraan die goue vreugde blom.

“Dostojewski”

Uit: N.P. van Wyk Louw, *Die halwe kring* (1947)

“Dostojewski” – uit *Die halwe kring*, my eerste digbundel wat ek as student met drie maande se sakgeld gekoop het – skep 'n beeld van 'n onbekende gees wat later in my jongmensbestaan sou ingryp, en vanweë die krag daarvan, vandag nog deel van my bewussynswêreld uitmaak.¹

My eerste kennismaking met 'n werk van F.M. Dostojewski was in meer as een opsig nogal dramaties. Dit was in die vorm van 'n radiodrama, verwerk en in Afrikaans vertaal deur F.J. van der Merwe. Ek het pas by die SAUK as omroeper-regisseur begin werk en het elke geleentheid aangegryp om die werkinge van die radiomedium te leer ken, ook wat regie betref. Die radiodrama ter sprake was *Misdaad en straf*,

en die regie is waargeneem deur Anna Neethling-Pohl, toe reeds 'n beroemde aktrise – 'n feit wat my bra sku teenoor haar gemaak het. Tog laat sy my toe om die repetisies by te woon en stop boonop een aand 'n kopie van die teks in my hand.

Misdaad en straf het my soos 'n donderslag getref – intellektueel en geestelik. My klein wêreld van literêre ervaring is tot in sy fundamente geskud deur 'n skrywer wat, selfs in dialoogvorm, prosa maak soos ek nog nooit onder oë gehad het nie. Drie figure groei uit die teks: Machiavelli, Nietzsche en Jesus Christus. Drie geeste, drie idees: die man van absolute mag, die supermens, en die nederige man aan die kruis – al drie in 'n enkele karakter geteleskopeer. Raskolnikof verklaar dat alles toelaatbaar is, selfs moord. Daarmee konstateer hy sy absolute mag oor homself, sy medemens en die wêreld. Maar dan die pynlike oomblik van waarheid: sy daad ly nie tot die gewaande hoogtes van 'n mens-god nie, maar tot die duisternis van eensame aanhouding en berou. Hy word gedwing tot die besef dat die mens nie God is nie – die eerste stap om God te leer ken. Die mislukking van geweld gee aanleiding tot nederigheid en selfverloëning – Dostojewski se voorwaarde vir wedergeboorte.

Reeds tydens die lees van die radioteks het gedagtes oor die eksistensiële probleem by my opgekom. Dit is versterk met die lees van 'n Duitse vertaling van *Misdaad en straf*.

Daarna het 'n tydperk van Dostojewski-kooers gevolg. Nagte, weke en maande lank het ek sy werk gelees en herlees, afgewissel met 'n studie van sy lewe wat nie minder aangrypend en tragies was as dié van sy groot karakters nie. Eers jare later, toe ek Dostojewski se werk in historiese perspektief kon plaas, het ek besef in watter mate karakters soos Raskolnikof in *Misdaad en straf*, Stavrogin, Shatof en Kirillof in *Die duiwels*, Mishkin in *Die idioot*, Ivan, Dmitri en andere in *Die Karamasof-broers*, die groot dilemma van Dostojewski se tyd weerspieël het: die mens wat vasgevang is tussen die argetipes van die supermens en die messiaanse mens – 'n kardinale faktor in die geestelike skeiding tussen die Ooste en die Weste. Wat konsep, opset en noodwendigheid betref, kan Dostojewski se werk as tragedies bestempel word wat die Russiese mens voor 'n wesenlike probleem te staan bring. Sy hoofkarakters is draers van die soewereiniteit van die rede, en hulle lewens word in gebrokenheid gedompel deur die innerlike stryd tussen die gees van die Ooste en die nuwe gees van die Weste.

Dostojewski se siening van die konflik tussen die rede en vryheid word aangrypend weergegee in *Aantekeninge uit die ondergrondse*. By die lees van dié werk het ek so sterk onder die indruk van die probleem van die enkeling, die buitestaander of uithuisige figuur gekom, dat ek op grond daarvan 'n magisterstudie aangepak het oor vryheid as 'n fundamenteel eksistensiële prinsipe soos aan die orde gestel in *Aantekeninge uit die ondergrondse*. In daardie stadium het die eksistensiële probleem reeds neerslag gevind in *Gannavlei* (1958) en *Die son struikel* (1960). Ek beskou Dostojewski geensins as 'n eksistensialis nie, maar ek onderskryf Kaufmann se siening: "I can see

no reason for calling Dostojewsky an existentialist, but I do think that Part One of *Notes from Underground* is the best overture for existentialism ever written." Friedrich Nietzsche, onbetwiste argitek van eksistensiële denke, erken Dostojewski se invloed, met besondere verwysing na *Aantekeninge uit die ondergrondse*.

Die lees van *Die duiwels*, *Die idioot* en *Die Karamazof-broers* kan ek beskryf as 'n volgehoue proses van intellektuele en geestelike suiwering. Dostojewski se boeiende ontleding van die Russiese psige begelei as 't ware sy beskrywing van die messiaanse mens uit die Ooste. Raskolnikof beliggaam die ideaal van die soewereine mens; Stavrogin en andere in *Die duiwels* verkondig die ideaal van die magstaat. Hierdie karakters is nie tot berou in staat nie, en uiteindelik wreek die gees van geweld hom op sy voorstanders. Soos reeds aangedui, was Machiavelli en Nietzsche in die gedagte teenwoordig by die lees van *Misdaad en straf*. In die geval van *Die duiwels* was dit die figuur van Karl Marx, vader van ateïstiese sosialisme en profeet van die hemel op aarde, wat opgedoem het. In historiese perspektief beskou, het Dostojewski in *Die duiwels* 'n blik gewerp op die tragiese verband tussen die koud-rasionele inhoud van die Westerse denke en die brandende begeerte by die messiaanse mens om te glo. In sowel *Misdaad en straf* as *Die idioot* triomfeer die messiaanse mens.

As kind is ek geboei maar ook in 'n mate ontstel deur die Bergpredikasie (1933-vertaling), in die besonder die vers in Mattheüs 5: "Salig is die wat arm van gees is, want aan hulle behoort die koninkryk van die hemele." Ware begrip vir dié woorde het jare later gekom met die lees van *Die idioot*. Dié verhaal het my dae lank laat loop en dink aan die geheimenisse wat in die siel en verstand opgeroep is van dié man-na-die-beeld-van-Christus wat as 'n idioot beskou is, maar wat in sy kinderlike onskuld en vertrouwe – miskien ook as gevolg van die epilepsie wat hom telkens na 'n hoër vlak van innerlike kontemplasie voer – die simbool van die wedergebore mens geword het. Die invloed van Mishkin op die ander karakters, insluitend 'n moordenaar en 'n historiese courtesane, asook andere op die drumpel van waansin, het my by die eerste deurlees verstom. Deur liefde en begrip lei hy hierdie verlore siele op 'n soektog na die waarheid. Die boodskap is duidelik: nederigheid en lyding kan die mens tot herrysenis lei.

Die Mishkin-tema keer in *Die Karamazof-broers* terug. Dié verstommende werk het ek aan die einde van die eerste Dostojewski-leeskoers ter hand geneem. Ek moes die boek 'n paar keer lees om perspektief te kry op die inslag van 'n prosawerk soos ek nog nie tot in daardie stadium gelees het nie. Ek het as 't ware deel geword van 'n universum van denke, menslike lyding, tragedie en verlossing – alles in 'n enkele bewussyns-oomblik vasgevang. Dit was inderdaad 'n roerende en openbarende ervaring. Ek beskou *Die Karamazof-broers* steeds as een van die grootste prosawerke van alle tye. Ek het algaande begryp dat dié werk alles beliggaam wat Dostojewski die denker sy eie gemaak het. Soos iemand dit gestel het: *Die Karamazof-broers* is die bergpiek waarvandaan die organiese eenheid van Dostojewski se hele skeppende lewe oorskou kan word.

Die uitgawe van *Die Karamazof-broers* in my besit bevat as epigram die woorde van Johannes 12, vers 24: "Voorwaar, voorwaar ek sê vir julle, as die koringkorrel nie in die grond val en sterwe nie, bly dit alleen; maar as dit sterf, dra dit veel vrug." Tydens die leesproses het dié woorde my bygebly, en hulle verwoord waarskynlik Dostojewski se nalatenskap. Al die swaar wat Dostojewski moes ly, alles wat hy geskryf het, wil 'n mens met Motsjoelski laat saamstem dat Dostojewski 'n plek verdien naas Christenskrywers soos Dante, Pascal en Milton. Hy is die profeet van die lewende mens, van vryheid, nederigheid, selfverloëning en wedergeboorte van die mensdom.

Die meeste skrywers van die jare sestig was ernstig gemoeid met die probleem van die buitestaander (*outsider*), veral onder die invloed van Franse skrywers soos Sartre en Camus. In my geval was dit Nietzsche en Dostojewski. In *Die son struikel* is God vir Diederik dood soos hy vir Nietzsche was in die magstaat van Bismarck. En Diederik se sterwe in sy soeke na God in sy versplinterde wêreld, is in wese sy wedergeboorte. *Aantekeninge uit die ondergrondse* het my eie beeld van die afgeslote, uithuisige mens wat oorhoops is met homself en met die wêreld, as 't ware gevoed. Dostojewski se "man onder die vloerplanke" worstel met die rede en met vryheid, vasgevang in die rasionalisme en meganistiese denkwyses van sy tyd. In *Die moeder* (1965) is die naamlose man in gevangeskap aan die worstel met die mag van die wetenskap (die atoom-bom), dekadensie en verwording wat sy verwoeste wêreld gedryf het.

Dostojewski se ondergrondse wese is nie in geskiedenis of die wetenskap geïnteresseerd nie. Hy redeneer onder meer dat wanneer geloof in die wetenskap en die suiwer rede tussen die mens en vryheid staan, isoleer dit die mens van homself. Vir hom is die menslike bestaan in wese 'n moeisame proses waarin vryheid die grondslag vir selfverwesening vorm. Op die keper beskou is *Aantekeninge uit die ondergrondse* 'n geloofsbelydenis, terwyl in *Misdaad en straf*, *Die idioot*, *Die duiwels* en *Die Karamazof-broers* die vryheidsprinsipe tot lewe kom, telkens in 'n ander wêreld. Uiteindelik, volgens Dostojewski, regverdig die vryheid om te kies – wat dikwels 'n skrikwekkende keuse is – nie slegs die bestaan van die mens nie, maar ook die bestaan van God.

Aantekening

1. Hierdie artikel is 'n verwerkte weergawe van 'n lesing wat die skrywer by geleentheid van 'n uitstalling van Suid-Afrikaanse jeugboeke in Moskou sou lewer. Die besoek aan Rusland sou studiebesoeke aan die Dostojewski-museums in Sint Petersburg en Omsk insluit. Weens skielike ongesteldheid kon die reis na Rusland nie plaasvind nie.